

svými kurielemi měla poskytnout podporu restauračním snahám císaře Juliána Apostaty. Šlo ovšem o pokus, který musil vyznít naprázdno, poněvadž se nepodařilo posílit moc městských kurií. Města ve IV. století byla totiž ve stavu ekonomického úpadku. Z toho vyplynulo, že úsilí Juliána Apostaty, fundované filozoficky (Julián Apostata vycházel z novoplatónské představy boha), bylo omezeno jednak co do cílů (šlo o pouhé vytlačení církve na okraj společnosti), jednak co do prostředků, takže Juliánovi se podařilo pro svou politiku získat jen část úředníků a občanů.

Vlastní dogmatické rozpory se po nezdařeném pokusu Juliána Apostaty projevily především ve východní části římské říše — tam císař Valens strasil arianismu, který tehdy vystupoval v ještě vyhraněnější podobě a dokonce popíral podobnost podstaty boha Otce a boha Syna. Navíc se různili i vlastní stoupenci jak nikajského, tak ariánského dogmatu. Nejednotnost církve byla ještě zvýšena mocenskými aspiracemi církve v Egyptě. Církevní jednoty nebylo pak dosaženo ani v západní části říše.

Již Karel Kautský upozornil na určité komunistické prvky, které se prosadily v původních klášterech. Češka v souvislosti s revolučním hnutím circumcellionů, kteří podporovali donatisty, ukázal, že právě v klášterech se soustřeďovali nejradikálnější a nejfanatictější křesťané, kteří se bez řeholního řádu často uplatňovali v revolučním hnutí.

Češka věnuje zvýšenou pozornost dogmatickým sporům ve východní části římské říše, které vedly k formulaci teze o homoúsií, jež byla prosazena na koncilu v Konstantinopoli roku 381. Nemalou měrou k tomu přispěla skutečnost, že po smrti císaře Valenta dochází k oslabení ariánů. Za vlády Theodosia I. byly vytvořeny předpoklady pro dovršení absolutní převahy křesťanství. Příznačně se ke křesťanství přiklonila i většina příslušníků senátorského stavu.

Češkovi se podařilo ukázat, jak římská vláda ve IV. stol. n. l. dokázala využít křesťanství, a to přesto, že tento pokus byl zpočátku i poněkud riskantní. Zdařilo se to hlavně, protože prvořadě nešlo o příklon ke křesťanskému náboženství, ale o partnerství církve, která dosáhla v rámci státu značné autonomie a mohla zásadně ovlivnit i vládní politiku (případ milánského biskupa Ambrosia). Vcelku je možno souhlasit s názorem, že určité osamostatnění církve a dokonce tendence k teokracii je na Západě vysvětlitelná oslabením vlastního mechanismu státu, což byl nepochybně důsledek ekonomické krize, která byla v západních částech římského impéria větší než na Východě.

Jak řečeno, kladem Českovy práce je především vyčerpávající zvládnutí problematiky. Týká se to mimo jiné i pramenů, jejich učenění a vztahu církevních historiků (Eusebia, Sókrata, Sózomena, Theodóréta, Filostorgia a Hieronyma) a vůbec patristiky k jiným pramenům, zejména právním, dochovaným v Theodosiové a Justinianově kodexu. Přestože je práce tematicky omezena, umožňuje nahlédnout do jiných souvislostí než teologických. Zvláště je nutno vyzvednout snahu nalézt podmíněnost určitých otázek teologicko-ideových se širšími společenskými souvislostmi, v neposlední řadě i se souvislostmi ekonomickými (úpadek měst jako hlavní překážka snah císaře Juliána Apostaty po obnově polyteistického náboženství).

Jaroslav Kudrna

Jan Burian—Pavel Oliva, *Civilizace starověkého Středomoří*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1984. Stran 549.

Společná práce dvou zkušených vědeckých pracovníků a popularizátorů dějin starověku podává a 320 stranách formátu A4 (str. 9—64 a 241—514 s dvěma tištěnými sloupci na každé straně) důkladný přehled dějin středomořských civilizací od pravěku až do konce starověku a při své syntetičnosti je rozvržena tak, že uchovává delší dějinné úseky jednotlivých území. Tento postup do značné míry způsobilo rozdělení úkolů, neboť prof. dr. Pavel Oliva, DrSc., člen korespondent ČSAV, vypracoval kapitoly týkající se asijských oblastí Předního východu a dějin řeckých včetně egejské a helénistické civilizace, kdežto doc. dr. Jan Burian, CSc., je autorem dějin egyptských, kartaginských a římských. Tímto rozdělením se občas narušuje historická

synchronnost, ale autoři dokázali svůj výklad zkoordinovat tak, že v něm nedochází k opětovnému popisování týchž událostí ani k tomu, že by se ztrácely patřičné historické souvislosti.

Výklad ve všech úsecích postihuje vývoj materiální kultury, politické dějiny vysvětluje z rozvoje výrobních sil i výrobních vztahů a stranou nejsou ponechány ani kulturní dějiny a rozvoj vzdělanosti, o čemž nejvýstižněji svědčí množství obrazových příloh (str. 65—240), téměř z jedné třetiny barevných, i velký počet dalších ilustrací, které jsou spolu s mapkami v perokresebném provedení vřazeny přímo do tištěného textu. Zvláště cenné je, že se autorům podařilo přesvědčivým způsobem objasnit starověký společenský pokrok v souvislosti s návazností řecké civilizace na civilizace Blízkého východu a že také římské dějiny organicky spojili s helénistickým světem. Pasáže známé z běžného učebnicového zpracování se v knize nestávají klíčovými epichami, v jejichž světle vše ostatní hasne, naopak náležitá pozornost je věnována i oblastem takzvané okrajovým a obdobím domněle úpadkovým.

Při sepisování díla prokázali oba autoři, že dokonale zvládají problematiku celých starověkých dějin, opírají se o nejnovější vědní poznatky a mají vytříbený cit pro náležitou proporcionality. Jejich celkovou koncepcí lze proto plně schválit a kladného hodnocení si zaslouží i jednotlivé kapitoly, psané se smyslem pro obsahovou poutavost výkladu a zároveň s hlubokou vědeckou odpovědností.

Vědeckou fundovanost knihy dokládá názorně i rozsáhlý seznam vědecké literatury (str. 515—523), do něhož jsou sice pojata převážně jen knižní díla, uveřejněná v zahraničí i v Československu po druhé světové válce, ale přes toto omezení obsahuje publikovaný výběr přes 700 bibliografických údajů. Díla obsažená v seznamu literatury jsou seřazena podle abecedního pořadí jejich tvůrců, což ovšem studijním účelům vyhovuje méně než jejich tematické seskupení.

Knihou není psána jako učebnice, ale její charakter zcela odpovídá potřebám těch, kdo se chtějí spolehlivě poučit o dějinách a kultuře starověku, a to buď souvislou četbou, nebo při hledání informací k pochopení kterékoli etapy vývoje starověké středomořské civilizace. Užitečné orientační vodítko k tomuto účelu nalezne čtenář ve výstižném obsahu s názvy 28 kapitol a jejich 62 pododdílů (str. 545—547) i v detailním jmenném rejstříku (str. 524—543, na každé straně se třemi sloupci hesel a příslušných číselných údajů).

Josef Češka

Josef Klíma, *Zákony Asýrie a Chaldeje — Pokračovatelé Chamurapiho*. Academia/Praha 1985. Stran 334 + 16 kříd. příloh.

Díky našemu přednímu asyriologovi Josefu Klímovi se české vědecké literatuře dostalo nového významného obohacení. Již jeho *Nejstarší zákony lidstva — Chamurapi a jeho předchůdci* (Academia/Praha 1979) ukázaly v pozoruhodné syntéze, dokumentované českým překladem zákonů z třetího a druhého tisíciletí př. n. l., vývoj legislativní činnosti ve starověké Mezopotámii od sumerských zákonů až k uceleně dochovanému starobabylónskému zákoníku, vydanému králem Chamurapim. V této knize je také stručně nastíněn další vývoj, ale teprve kniha, o které zde referujeme, zpracovává toto téma v plné šíři a vytváří tak s knihou předchozí dvoudílný celek, který dlouho zůstával desideratem československé orientalistiky.

Obsáhlý historický úvod, pojednávající o společnosti a kultuře Asýrie (str. 15—55) a o vývoji chaldejské neboli novobabylónské říše (str. 56—75), osvětluje prostředí, v němž se v druhém a prvním tisíciletí př. n. l. rozvíjela a obchodem ze severní Mezopotámie do Sýrie a Malé Asie šířila asyrská civilizace a v němž se pak v jižnějších oblastech dočasně uplatnilo panství chaldejské. V české literatuře se tak vůbec poprvé objevují nové širší souvislosti i četné faktografické údaje.

Abyste čtenář snáze orientoval v množství orientálních jmen, je na str. 260—273 podán přehled panovníků Předního východu v 2.—1. tisíciletí př. n. l., tj. v Asýrii, Babylónii, Elamu, Malé Asii, Palestině a Egyptě, ale zdaleka tam nejsou uvedena všechna jména, o jejichž nositelích se mluví v textu knihy i v mnoha jejich poznámkách. Že v té spleti jmen trochu zabloudil i sám autor, ukazují jména Nabukadnezarových nástupců. Na str. 62 je to Awil-Marduk (562—560) a po něm Nergal-šar-usur (560—556), kdežto na str. 270 čteme jména Awel-Marduk (561—560) a Neriglisar